

SOSYAL SERMAYENİN KAMUSALLIĞINDAN SOSYAL SERMAYE BAŞARISIZLIĞINA: TEORİK BİR PERSPEKTİF

Yrd. Doç. Dr. İsmail KİTAPCI*

ÖZ

Sosyal sermaye kavramı sermayeyi parasal olmayan faktörlerle açıklamaktadır. Aynı zamanda sosyal sermaye makro açıdan kamusal bir mal olduğu için bedavacılık sorunu da oluşturmaktadır. Bu çalışmada sosyal sermayenin ortaya çıkardığı negatif dışsallıklar sosyal sermaye başarısızlığı kavramıyla açıklanmaktadır. Bu kapsamda sosyal sermayenin ortaya çıkardığı dışlama etkisi ile sosyal sermayenin baskı ve çıkar grupları, suç örgütleri, yolsuzluk ve nepotizm-kronizm üzerindeki etkileri açıklanmaktadır. Aynı zamanda sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar ortaya çıkarabilmesi için devlet, toplum ve piyasalara düşen yükümlülükler sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, Kamusal Mal, Sosyal Sermaye Başarısızlığı

JEL Sınıflandırması: J20, J24, H40, H41

FROM PUBLICNESS OF SOCIAL CAPITAL TO SOCIAL CAPITAL FAILURE: A THEORETICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

The concept of social capital explains capital with non-monetary factors. At the same time, social capital is also a public good in terms of macro, thus creating the problem of free-rider. In this study the negative externalities that social capital reveals are explained by the concept of social capital failure. In this context, the influence of social capital on the exclusion effect and the social capital on pressure and interest groups, criminal organizations, corruption and nepotism-chronism are explained. At the same time, the obligations of the state, society and the markets are questioned so that social capital can reveal positive externalities.

* Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, i.kitapci@yahoo.com.tr

Keywords: *Social Capital, Public Good, Social Capital Failure*

JEL Classification: *J20, J24, H40, H41*

1. GİRİŞ

Antik Yunan düşünürlerinden Heraklitos'un "herşey zıddıyla bilinir" şeklindeki aforizması sosyal sermaye kavramı için de geçerlidir. Sosyal sermaye iyi yönetildiğinde sadece üretiminde yer alanlara fayda sağlamakla kalmayıp tüm topluma fayda sağlayan bir kamusal mala dönüşmektedir. Buna karşın sosyal sermayenin negatif dışsallıklar oluşturduğu durumlar da söz konusudur. Çünkü sosyal sermayeyi ortaya çıkaran değerler ve normlar yanlış inşa edilebilir; aynı zamanda kötü niyetli bireylerin yönlendirmeleriyle toplum için olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Diğer bir deyişle idealizm ile realizm arasında sıkışan insanın başkalarıyla bağlantı kurma çabası olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlar da ortaya çıkarabilir.

Sosyal sermaye konusunda şimdiye kadar yapılan çalışmalarda sıklıkla sosyal sermayenin olumlu dışsallıklarından bahsedilmiş olsa da, sosyal sermayenin olumsuz dışsallıklar üreten bir yapısı da söz konusudur. Diğer bir deyişle buz dağının bir görünen bir de görünmeyen yüzü bulunmaktadır. Bu noktada sosyal sermaye de piyasalar ve devlet gibi başarısız olabilir. Bu çalışmada öncelikle sosyal sermaye kavramı ve rasyonalitesi açıklandıktan sonra sosyal sermayenin kamusal mal olma özelliği açıklanmaktadır. Daha sonraki bölümde ise sosyal sermayenin olumsuz dışsallıklar ortaya çıkaran özellikleri sosyal sermaye başarısızlığı olarak işlenmektedir. Bu noktada sosyal sermaye başarısızlıkları olarak dışlama etkisi, baskı ve çıkar grupları, suç örgütleri, yolsuzluk, nepotizm ve kronizm gibi konuların sosyal sermaye ile olan ilişkileri açıklanmaktadır.

2. SOSYAL SERMAYE KAVRAMI VE RASYONALİTESİ

Son yıllarda iktisat disiplininde Neo-klasik iktisadın temel varsayımı olan homo-economicus yaklaşımının ötesinde ekonomik olmayan faktörlere daha çok önem verilmeye başlanmış; birey toplumsal çevreden ayrı tutulan rasyonel bir birey olmanın ötesinde bireyin sosyal yönü ön plana çıkarılmıştır. Bu süreçte ekonomi ve sosyoloji disiplinini bir araya getiren çalışmalara daha çok ağırlık verilmiştir. Sosyal sermaye kavramı da sermayeyi sadece parasal bir değer olmanın ötesinde parasal olmayan faktörlerle açıklamaya çalışan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Akçomak, 2008: 15, 16). Dolayısıyla sosyal sermaye kavramını tanımlamak oldukça zordur. Öncelikle sosyal sermaye kavramının ekonomik sermayenin gerekli bir bileşeni olduğu, kişisel ve toplumsal ilişkilerin belirli ekonomik sonuçlara yol açabileceği varsayımı önemlidir. Sosyal sermaye kavramı Neo-Klasik iktisat

tarafından uzun süre ihmal edilen irrasyonel faktörlerin ekonomik analizlerde daha çok yer alması noktasında önemli bir görev üstlenmektedir¹(Fine ve Lapavitsas, 2004 :17, 18).

Günümüzde sosyal sermaye, sosyal bilim araştırmalarında en güçlü ve popüler metaforlardan birini temsil etmektedir. En geniş anlamda kişisel etkileşimleri belirten, topluluk ilişkilerine atıfta bulunmak olarak anlaşılan sosyal sermaye, oylama modellerinden sağlığa ve ülkelerin ekonomik başarısına kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Özellikle sosyal bilim literatüründe, sosyal sermayenin bireysel ve grup farklılıklarını anlamada ve başarılı kamu politikalarının oluşturulmasında önemli etkilerinin olduğunu belirten çok ciddi çalışmalar ortaya çıkmıştır (Durlauf ve Fachamps, 2004: 1).

Sosyal sermaye kavramı ilk olarak 1916 yılında Lyda Judson Hanifan tarafından kullanılmıştır. Hanifan sosyal sermayeyi “toplumsal birimi oluşturan bireyler, gruplar ve aileler arasındaki iyi niyet, dostluk, karşılıklı sempati ve sosyal ilişkiler” olarak tanımlamıştır (Breuskin, 2012: 2). Sosyal sermaye kavramı son yıllarda özellikle Coleman (1988; 1990), Putnam (1995), Bourdieu (1986) ve Fukuyama (1997, 2002) tarafından yapılan çalışmalarla yeniden popülerlik kazanmıştır (Dudley, 2004:2). Sosyal sermayenin son yıllardaki önemli tanımlarından birisi de Francis Fukuyama’ya aittir. Fukuyama’ya göre sosyal sermaye grup üyeleri arasında paylaşılan, işbirliğine izin veren bir dizi informel değer veya normun varlığı olarak ifade edilmektedir (Fukuyama, 1997: 378, 379). Diğer taraftan Lin (2002) ise sosyal sermayenin, bir grup üyesi için pozitif dışsallıklar ürettiğini belirtmektedir. Bu tür pozitif dışsallıklar, paylaşılan güven, normlar ve değerler, sosyal ağlara ve derneklere dayalı örgütlerin gayri resmi biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye normlara ve güvene dayalı yararlı sonuçlar üreten ağ tabanlı süreçlerin sonrasında ortaya çıkmaktadır (Durlauf ve Fachamps, 2004: 5). Özetle sosyal sermaye, toplumun içsel sosyal ve kültürel bütünlüğünü, insanlar ve içinde gömülü oldukları kurumlar arasındaki etkileşimi yöneten norm ve değerleri ve bunlar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir (Dudley, 2004: 2; Serageldin ve Grootaert 1999).

Sosyal sermaye konusunda yapılan çalışmalarda sıklıkla sosyal sermayenin pozitif dışsallıklarından bahsedilmiş olsa da sosyal sermayenin negatif dışsallıklar oluşturduğu durumlar da söz konusudur. Değerlerin ve normların paylaşımı, sosyal sermayeyi tek başına üretmeyebilir. Çünkü değerler yanlış inşa edilmiş olabilir. Örneğin Güney İtalya, dünyada evrensel olarak genelleştirilmiş

¹Sosyal sermayenin ortaya çıkmasını sağlayan normlar Max Weber’in kapitalizmin gelişmesinde önemli bulunduğu Püritan etik değerlerle de örtüşmektedir. Sosyal sermaye tüm toplumlarda var olmakla birlikte, çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu noktada aileler sosyal sermayenin en önemli kaynaklarıdır. Ancak aile yapısı bir toplumdaki diğerlerine farklılık göstermektedir ve aile bağlarının gücü bağlayıcı sosyal sermayenin oluşmasında önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Fukuyama, 1997: 379).

güven eksikliği ve dolayısıyla düşük seviyede sosyal sermayenin söz konusu olduğu bir bölge olarak anlatılmaktadır. Bu durum Güney İtalya’da güçlü sosyal normların olmadığı anlamına gelmeyebilir. Örneğin Sicilya’daki Mafya örgütlenmesi son derece güçlü bağlardan oluşmaktadır (Fukuyama, 1997: 378, 379). Bu açıdan bakıldığında sosyal sermayenin olumsuz dışsallıklar üreten bir yapısı da söz konusudur. Buz dağının bir görünen bir de görünmeyen yüzü bulunmaktadır. Fukuyama (1995) sosyal sermayenin bu özelliğini sosyal sermayeyi bir mandala benzeterek anlatmıştır. Dolayısıyla sosyal sermaye de bir mandal gibi bir yöne diğer yöne döndüğünden daha kolay dönebilir. Sonuçta sosyal sermayenin nasıl yürütüleceğine ilişkin normların veya kuralların oluşturulması ve geliştirilmesi oldukça önemli bir konudur (Gray-Molina, 2005:3). Bu nedenle sosyal sermayenin kamusal ya da özel mal olmasından kaynaklanan özellikler ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmelidir.

2.1. Kamusal Bir Mal Olarak Sosyal Sermaye ve Devletin Rolü

Sosyal sermayenin faydaları çoğu zaman geniş bir alana yayılmasından dolayı sosyal sermaye makro açıdan kamusal bir mal olarak düşünülebilir. Böyle bir durum, piyasa aktörlerinin sosyal sermayeyi tedarik etme gücüne sahip olmalarının sınırlarının olacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye kamusal bir mal olduğu için hükümet, hükümet dışı organizasyonlar ya da gönüllü dernekler tarafından üretimi söz konusu olacaktır ². Bu noktada aileler, okullar, kiliseler, gönüllü kuruluşlar mikro anlamda sosyal sermaye oluşturmaktadırlar. Diğer taraftan James S. Coleman’ın belirttiği gibi sosyal sermaye kamusal bir mal olduğu için bedavacılık söz konusudur. Bu nedenle sosyal sermaye rekabetçi pazarlar tarafından sistematik olarak düşük yatırıma tabi olan bir mal olarak düşünülebilir. Sosyal sermaye devlet tarafından desteklenen kamusal bir mala dönüşmediği sürece sosyal sermayenin pozitif dışsallıkları sınırlı kalacaktır (Fukuyama, 1997: 455, 474).

Sosyal sermayenin kamusal mal olması noktasında birçok görüş bulunmaktadır. James Coleman’ın sosyal sermaye kavramına getirdiği yaklaşımlarda sosyal sermayenin piyasa başarısızlıkların çözümünde önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır (Fine, 2011: 115). Coleman’ın yaklaşımına göre klasik iktisat teorisindeki görünmez el ne ise sosyal sermaye de aynı anlama gelmektedir (Şan, 2007: 74). Coleman (1998) sosyal sermayenin beşeri sermaye üretiminde önemli bir faktör olduğunu ifade etmekle birlikte aynı zamanda sosyal sermayenin kişilerarası ağların bir toplamı

²Kamu kurumları çeşitli şekillerde sosyal sermaye oluşturabilir. Bir devletin en temel işlevlerinden biri şeffaf bir hukuk devleti kanalıyla mülkiyet haklarını korumaktır. Devletlerin tarihte güney İtalya’da ya da bugün Rusya’da ya da Ukrayna’da olduğu gibi bu işlevi yerine getiremediği durumlarda özel kuruluşlar koruma işine girmektedir. Bu da çoğu zaman ayrıcalıklı sınıfların oluşmasına neden olmaktadır (Fukuyama, 1997:474).

olduğunu ifade etmektedir (Dasgupta, 2005: 17, 18). Coleman sosyal sermayeyi yalnızca onu gerçekleştirmek için çaba gösterenlerin yarattığı ve onların faydalanabileceği değil yapının bütün parçaları tarafından kullanılacak mükemmel bir kamusal mal olarak betimlemiştir (Field, 2008: 33).

Coleman (1990) toplumsal yapının bir özelliği olarak, sosyal sermayenin, onu üreten herhangi birinin özel mülkü olmadığını; kamusal bir mal olduğunu ifade etmektedir. Coleman, sosyal sermayenin yalnızca belirli bireysel amaçlar için üstlenilen faaliyetlerin bir “yan ürünü” olduğunu belirtmektedir (Breuskin, 2012: 3). Coleman’ın bakış açısına göre, sosyal sermaye, bireylerin hareketlerini şekillendirebilen, aynı zamanda bireylerin kolektif çıkarlarına uygun hareket etmelerine yardımcı olan ve böylece kolektif eylemin temelini oluşturan “içselleştirilmiş normlar” olarak da ifade edilmektedir. Buna göre içselleştirilmiş normlar bireylerin ve grupların özel ve kamusal alanda birbirlerine duydukları karşılıklı güvendir. Sosyal sermayesi yüksek seviyelerde olan bir toplumun, muhtemelen üyeleri arasında da güven ve ahlaki yükümlülükler daha yüksek seviyelerde ortaya çıkmış olacaktır (Fine ve Lapavitsas, 2004: 19, 20; Gray-Molina, 2005: 3). Dolayısıyla sosyal sermaye özel ve kamusal alandaki boşlukların doldurulmasında ve kamusal mallar ile dışsallık sorunları için uygun bir çözümün bulunmasında önemli roller oynayabilir. Bu nedenle sosyal sermayenin kamusal mal olmasından dolayı ortaya çıkan bedavacılığı engellemek için bireysel çıkarları tatmin etmekle bireysel çıkarları kontrol etmek arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Bu düzenlemeler bir kez bireyler tarafından içselleştirildikten sonra artık birer davranış kuralını temsil etmeye başlamaktadır (Fine, 2011: 130-138).

Özellikle, tüm kamu mallarında olduğu gibi, üretimin sorumlusu olan grup, dışsallığı içselleştirmedikçe, sosyal sermaye sosyal optimuma göre daha az üretilmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle, üyeler arasında adil bir güç paylaşımı ile ortaya çıkan yatay dernekler, sosyal sermayenin üretilmesinde daha başarılı olma eğilimindedir. Bu noktada sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar üretebilmesi büyük oranda oluşan dışsallığın kapsamına ve dolayısıyla grubun etkili bir şekilde sosyal sermayeyi içselleştirilmesi ve bedavacılardan kaçınması gereken boyutuna bağlıdır. Bununla birlikte, dışsallık olarak sosyal sermayenin, diğer üretim süreçlerinin bir yan ürünü olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, bir fabrikadaki işçiler, mahalle içindeki suçları azaltacak boş zaman etkinlikleri için birlikler geliştirdiyse, insanları bir araya getirmenin ve güven yaratmanın maliyeti fabrikanın üretim sürecinde büyük ölçüde karşılanacaktır. Dolayısıyla maliyet, ortak bir işyerinde birbirlerini tanımayan insanlar tarafından oluşturulacaksa daha düşük olacaktır (Grootaert, 1998: 8).

Özetle sosyal sermaye piyasa ya da devlet karşıtı bir söylem olmadığı gibi piyasa ve devletin yetersiz geldiği noktalardaki boşlukları doldurmaktadır. Fakat sosyal sermaye iyi yönetilemediğinde de olumsuz dışsallıklar içermesi muhtemeldir. Her devletin kendine özgü yapısı sosyal sermayenin nereye doğru evrileceğini de gösterecektir. Aynı zamanda sosyal sermayeye bakış açısı da önemli bir konudur. Fukuyama’nın da ifade ettiği gibi sosyal sermaye bir mandal gibi bir yöne diğer yöne olduğundan daha

kolay dönebilir. Bu nedenle sosyal sermayenin etkin olmasında bireylere ve devlete önemli roller düşmektedir. Özellikle devlet müdahalesi konusunda dikkatli davranılmalı; devlet müdahalelerinin sınırları ülkeden ülkeye farklılık göstermelidir (Pennington, 2014: 194). Örneğin Çin veya İtalya gibi ailesel toplumlarda devlet müdahalesi büyük çaplı endüstrilerin kurulabilmesinde çoğu kez tek yoldur. Dolayısıyla eğer o ülke büyük ölçekler gerektiren global sektörlerde rekabet etmek istiyorsa bu müdahalenin görece önemi artar. Diğer taraftan, Japonya ve Almanya gibi güven duygusunun ve sosyal sermayenin yüksek olduğu ülkeler devlet desteği olmadan büyük ölçekli organizasyonlar oluşturabilirler. Başka bir deyişle ekonomistler rekabet avantajını hesaplarken, sermaye ve kaynakların daha geleneksel biçimleri kadar, toplumların iç dinamiklerine özgü sosyal sermayeyi de göz önüne almaları gerekir. Sosyal sermayede bir açık olduğu zaman çoğu kez bu devlet tarafından telafi edilebilir. Devlet aynı zamanda insan sermayesindeki açığı daha fazla üniversite ve okul yaparak kapatmaya çalışabilir.³ Ama devlet müdahalesine ihtiyaç, ağırlıklı olarak devletin kontrol ettiği toplumun sosyal yapısı ve kendine özgü kültürüne dayanır (Fukuyama, 2005: 32).

Sosyal sermaye bazı durumlarda kamusal malların önemli bir özelliği olan rakip olmama ve tüketimden dışlanamama gibi özellikleri de taşımaktadır. Bu tür kamu malları, yani sosyal sermaye yalnızca piyasalara bırakıldığında yeterince sağlanmamakta ve çoğu zaman kamusal politika ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle sivil toplum ve kamu kurumlarının vatandaşların çıkarlarını ve refahını daha etkin bir şekilde takip etmeye teşvik etmek için doğru motivasyonları ve değerleri ortaya çıkarmaları gerekmektedir (Prakash, 2011). Dolayısıyla sadece piyasa tarafından üretilen sosyal sermaye özel mal özelliği göstereceği için ortaya çıkardığı pozitif dışsallık sınırlı kalacaktır. Bu noktada öncelikle güven kavramı olmak üzere sosyal sermaye modern toplumda kaybolan geleneksel değerlerin ortaya çıkarılmasında devlet, toplum ve piyasalar arasında hem köprü hem de tamamlayıcı bir görev üstlenmektedir. Eğer olumlu bir etkileşim sağlanamazsa sosyal sermayenin negatif dışsallıklar oluşturma potansiyeli her zaman olası bir durumdur.

³Üniversiteler, sadece aynı kültürel gelenekte eğitim görmüş ortak bir dünya görüşüne sahip mezunlar yaratmakla kalmaz aynı zamanda mezunlarını mevcut toplumsal yapıya entegre ederek bir bölgenin veya devletin geleceğini dolaylı olarak şekillendirirler. Üniversiteler bu vizyonu halka aktarmada başarılı olursa, bu dinamik yapı, iyi davranan ve belirli bir dayanışma ruhuna ulaşmak için birlikte hareket eden “iyi vatandaşlar” yetiştirebilir. Bu açıdan bakıldığında üniversiteler, başka yollardan sağlanamayan önemli bir kamusal yarar sağlamaktadır (Akçomak, 2008: 62).

3. PİYASA VE DEVLET BAŞARISIZLIKLARINDAN SOSYAL SERMAYE BAŞARISIZLIĞINA

İktisat bilimi literatüründe piyasa başarısızlıkları (market failure) ve devlet başarısızlıkları (state failure) olmak üzere iki temel teori bulunmaktadır. Piyasa başarısızlığı teorisi Neo-Klasik İktisatçılar tarafından ortaya konulmuştur. Neo-Klasik iktisadi düşünce piyasa ekonomisinin tek başına optimum sağlamaktan uzak olduğunu diğer bir deyişle “birinci en iyi” nin kaynak tahsisini başaramaması nedeniyle kamu ekonomisine yani “ikinci en iyi” ye gerek olduğunu açıklamıştır. Neo-Klasik iktisatçıların ya da refah iktisatçılarının bu görüşleri iktisat literatüründe piyasa başarısızlığı olarak ifade edilmektedir (Aktan, 2006: 10). Genellikle birinci en iyi ideal düzen ve böyle bir düzenin sağlayacağı en üst seviyede bir performans olarak algılanmaktadır. Birinci en iyi olarak serbest piyasa ekonomisini mükemmel, ideal ve kusursuz bir ekonomik düzen görmek yerine mümkün olabilen iyilerin en iyisini ifade eden bir performans düzeyi ve bunu sağlayan bir düzen olarak algılamak daha uygun görülmektedir (Öztürk, 2007: 115). Çünkü piyasa ekonomisi her zaman en etkin kaynak dağılımını sağlamakta yetersiz kalabilmekte ve piyasa başarısızlıkları ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada tam rekabet modelinin gerçekleşmemesi, kamusal mallar sorunu, içsel ekonomiler, dışsallıklar, asimetrik enformasyon, risk ve belirsizlik durumları, öngörülemezlik, gelir dağılımındaki bozukluklar, ekonomik istikrarsızlıklar vs. piyasa başarısızlıkları türleri olarak ifade edilebilir.

Ekonomide sistem başarısızlıklarına bir diğer örnek de devlet başarısızlığı teorisi. Özellikle 1950’li yılların başlarından 1970’li yılların sonlarına değin devletin ekonomideki rolünün ve fonksiyonlarının genişlemesi ve devlet müdahalelerinin artması ekonomide yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşırı büyüyen devletin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlardan hareketle iktisatçılar piyasa başarısızlığına alternatif bir yeni teori geliştirmişlerdir. Kamu Tercihi literatüründe bu durum devletin başarısızlığı teorisi olarak adlandırılmaktadır. Devletin başarısızlığı teorisi devletin ekonomiye yaptığı düzenleme ve müdahalelerin olumsuz sonuçlarını ifade etmektedir. Devletin görev ve fonksiyonlarının aşırı büyümesi ve devleti yönetenlerin güç ve yetkilerinin sınırsız olması sonucunda devletin kendisinden beklenenleri yerine getirmede başarısızlığa uğrayacağı belirtilmektedir (Aktan, 2002: 112, 113). Politik miyopluk, rant kollama, nepotizm, kronizm, rüşvet, yolsuzluk, log-rolling, patronaj, kayıtdışılık ve denetimsizlik devlet başarısızlıklarına örnek olabilir.

Piyasa ve devlet başarısızlıkları örneğinde olduğu gibi sosyal sermayenin de yanlış yönde kullanılmasından dolayı sosyal sermaye başarısızlıkları ortaya çıkabilir. Özellikle sosyal sermayenin kamusal mal olma özelliği bireylerin bunu kötüye kullanabileceklerini ve dolayısıyla sosyal sermayenin başarısız olma ihtimalini ortaya koymaktadır. Alejandro Portes’in söylediği gibi sosyallik iki tarafı keskin bir bıçaktır (Field, 2008: 102). Sosyal sermaye doğası gereği bireyler ve toplum üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilere yol açabilir. Dolayısıyla sosyal sermaye, planlamadan ziyade günlük etkileşimler

yoluyla varlığını devam ettirebildiği için piyasalar ve devletler gibi, sosyal sermaye de başarısız olabilir⁴(Edelman vd. 2002: 13; Bowles, 1999: 7, 8). Bu noktada Antik Yunan düşünürlerinden Heraklitos’un “herşey zıddıyla bilinir” şeklindeki yaklaşımı sosyal sermaye kavramı için de geçerli olabilir. Öyle ki; sosyal sermaye birçok pozitif dışsallık oluşturmasına rağmen iyi yönetilemediğinde birtakım olumsuz durumlara da neden olabilir. Sosyal sermayenin olumsuz yönlerini Portes (1998) şu şekilde ifade etmektedir (Andriani, 2013: 18; Portes, 1998: 15).

- ✓ Ağ dışında kalan bireylerin dışlanması
- ✓ Ağ üyelerinin aşırı talepleri ve bedavacılık sorunları
- ✓ Ağ içinde bireysel sınırlandırmaların olması
- ✓ Normların aşağıya doğru çekilmesi

Sosyal sermayenin potansiyel olumsuz yönleri olarak ekonomik verimliliği arttırmaktan ziyade azaltan davranışları da teşvik edebilmesi, toplumsal kabul ve hareketliliğe engel olması, toplulukları ya da toplumları birleştirmekten çok bölmesi, suçu, eğitimde başarısızlığı ve sağlığa zarar veren davranışları kolaylaştırması gibi unsurlar ifade edilebilir (Gerni, 2013: 88). Narayan ve Woolcock (2000) sosyal sermayenin bir yandan ekonomik gelişme ve kalkınma açısından değerli bir varlık olarak görülebileceğini söylerken diğer taraftan güçlü bağlar ve sıkı yükümlülük duygusunun yozlaşmaya da neden olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla belirli bir grubun üyeleri arasındaki işbirliği toplumsal açıdan ortak bir yarara dönüşmeyebilir. Örneğin, grup üyeleri (içerdekiler) ortak kaynaklardan fayda sağlayabilirken, yabancı kimseler hariç tutulabilir ve belirli koşullar altında genel bir güvensizlik ortamı yaratılarak diğer kişiler dışarıda bırakılabilir (Andriani, 2013: 18). Bu durum dışlama etkisi oluşturduğu gibi diğer taraftan sosyal sermaye baskı ve çıkar gruplarının rantlarını arttırmaları için bir araca da dönüşebilir.

3.1. Sosyal Sermaye Başarısızlığı Türleri

Sosyal sermaye yapısı gereği bir grup insan tarafından elde edilmesi mümkün olan ve insanların arasındaki işbirliği sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Bu durum sosyal sermayeye kaçınılmaz olarak

⁴ Bu çalışmada sosyal sermayenin ortaya çıkardığı negatif dışsallıklar “sosyal sermaye başarısızlığı” kavramı kullanılarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Buna karşın sosyal sermaye literatüründe sosyal sermayenin olumsuz etkileri “negatif sosyal sermaye” şeklinde de ifade edilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Alejandro Portes, (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, Annual Review of Sociology, Vol. 24.

kamusal nitelik kazandırmaktadır. Sosyal sermayenin kamusal mal olma özelliği bedavacılık ve ortak malların trajedisi gibi durumların ortaya çıkmasına neden olabilir. Örneğin kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına katılmadığı halde kamusal mallardan ziyadesiyle faydalanan bireyler olduğu gibi sosyal sermayenin de bireylerin kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda kullanılma durumu ve dışlayıcı etkisi olabilir. Bu noktada dışlama etkisi, suç örgütleri, baskı ve çıkar grupları, nepotizm ve kronizm gibi konular sosyal sermaye başarısızlığı kapsamında değerlendirilebilir. Aşağıdaki tabloda piyasa, devlet ve sosyal sermaye başarısızlıklarına örnekler verilmektedir.

Tablo 1: Piyasa, Devlet ve Sosyal Sermaye Başarısızlıkları

Piyasa Başarısızlıkları	Devlet Başarısızlıkları	Sosyal Sermaye Başarısızlıkları
Kamusal Mallar	Politik Ticareti Miyopluk-Negatif Oy	Dışlama Etkisi
İçsel Ekonomiler	Yolsuzluk-Rüşvet-Rant Kollama	Baskı ve Çıkar Grupları
Dışsal Ekonomiler	Hizmet Kayırmacılığı	Suç Örgütleri
Eksik Rekabet-Asimetrik Bilgi	Rasyonel Bilgisizlik İlgisizlik-Rasyonel	Yolsuzluk
Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Sorunları	Bürokratik Etkinsizlikler	Nepotizm-Kronizm

Kaynak: Portes, 1998 ve Bowles, 1999 ve Aktan, 2002”den yararlanılarak oluşturulmuştur.

3.1.1. Sosyal Sermaye ve Dışlama Etkisi

Dışlama etkisi bir sosyal sermaye başarısızlığı olarak grup içi ve grup dışı ayrımlarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin çoğu kişi tanıdık bir gruba üye olmak isteyebilir ve onlardan bağımsız olarak kendilerini ayrıcalıklı hissedebilirler (Bowles, 1999: 7, 8). Aşırı düzeyde sosyal sermaye kimi zaman, sosyal ağ dışında kalanları dışlayıcı veya ağ içi yükümlülükler ve beklentilere bağlı olarak bazı eylem ve seçenekleri sınırlayıcı etkiye sahip olabilir (Erselcan, 2009: 251). Aynı zamanda aidiyet duygularının baskınlığı çoğu kimsenin kötü işlemlerinin görmezden gelinmesine neden olabilir. Bu noktada sorun, komşuluk ilişkilerinden kaynaklanan grup homojenliği ile daha da kötüleşir. Grup içi ve grup dışı ayrımları ırk, din, uyrukluk veya cinsiyet gibi konularda ahlaki olmayan sonuçlara yol açabilir. Bu noktada ortaya çıkan dar görüşlülükle birlikte etnik düşmanlığın teşvik edilmesi olasılığı daha da artmaktadır. Bu durumda sosyal sermaye başarısızlığı piyasa ve devlet başarısızlıklarından daha kötü sonuçlara yol açabilir ve grup içindekilerin zengin ve güçlü olması dışarıdan gelenlerin sömürülmesiyle sonuçlanabilir (Bowles, 1999: 7, 8; Bowles ve Gintis, 2001: 12).

Alejandro Portes (1998) sosyal sermayenin olumsuz etkilerinin dikkate alınması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Portes “bir grubun üyelerine fayda sağlayan aynı tür bağların sıklıkla diğerlerini erişimden alıkoymalarına neden olduğunu” belirtmektedir. Bu noktada ağın içerisindeki insanlar

arasındaki sosyal güven yüksek iken ağ dışındakilere karşı güvensizlik söz konusudur. ⁵Dolayısıyla, burada sorulması gereken soru; sosyal sermayenin toplumun ne kadarını kapsadığıdır. Özellikle ağların birbirleriyle çakışması ve etkileşim içerisinde bulunması toplumsal bölünmeye de engel olacaktır. Bu noktada Putnam (1993) ve Fukuyama (1995) sosyal sermayenin kapsayıcılığına vurgu yaparak; güvenin bölgesel ya da ulusal toplumun her tarafına nüfuz etmiş kültürel bir özellik olması durumunda ekonomik gelişme adına olumlu sonuçlar oluşturacağını ifade etmektedir (Breuskin, 2012: 3).

Özellikle toplumların göreceli olarak homojen olma eğilimi, farklı tamamlayıcı yeteneklerle ilişkili ekonomik çeşitliliğin faydalarını minimize edebilir. Aynı zamanda grupların homojenliği vizyonu sınırlandırabilir⁶ (Bowles, 1999: 7). Bu noktada grup dayanışması daha çok grup dışı bireylere karşı düşmanlık için kullanılmaktadır. Fukuyama sosyal sermayenin olumsuz sonuçlarını güvenin yarıçapı fikriyle açıklar. Güvenin yarıçapı grup üyeliğinin ötesine geçtikçe sonuçları da o ölçüde tehlikesiz ve olumlu olur, güvenin yarıçapı grubun kendi üyeleri ile sınırlı kaldığı oranda olumsuz sonuçların ortaya çıkma olasılığı da o kadar fazla olmaktadır (Field, 2008: 104). Buna karşın yüksek bir yönetişimle birlikte köprü kuran sosyal sermayenin etkin olması sosyal sermayenin devlet ve toplum arasındaki tamamlayıcılığı ile ortaya çıkmaktadır. Fakat toplumda sosyal gruplar arasında kopukluk meydana geldiğinde daha güçlü gruplar devlet üzerinde baskın hale gelecekler ve bu durumda diğer grupların dışlanmasına sebep olacaktır. Latin Amerika ülkelerinde bu durumun yaygın olduğu ifade edilebilir (Woolcock ve Narayan, 2000: 237). Sonuç olarak sosyal ilişkilerin yapısında var olan güç dengesizlikleri söz konusu olduğunda sosyal sermayeden elde edilecek ekonomik yararlar azalır veya ülke bütünündeki ekonomik etkinsizlikten dolayı sosyal sermayeden sadece belli bir grup yararlanır. Dolayısıyla güç asimetrisi, bazılarının daha “güçlü” oldukları için diğerlerini yönlendirmeleri, hatta belirledikleri belli ayrımcı kriterler çerçevesinde gruba kabul ve gruptan dışlama (kimlerin gruba dahil olacağı veya gruptan dışlanacağı) süreçlerini de kontrol etmeleri ile sonuçlanır (Erselcan, 2009: 253).

⁵Granovetter (1973) bireyler arasındaki bağları “güçlü” ve “zayıf” bağlar olarak iki farklı şekilde incelemektedir. Güçlü bağlar, ağ içindeki bilginin grup dışına yayılımını engelleyerek hatalı uygulamaları teşvik edebilir. Diğer taraftan zayıf bağlar, ağ içindeki grup üyelerinin birbirlerine ulaşmasını kolaylaştırarak aralarındaki bilginin akışını kolaylaştırmaktadır (Fine ve Lapavitsas, 2004: 24, 25).

⁶Homojen ağlardaki güçlü bağlar, ağ dışı üyelerin doğal olarak dışlanmasına neden olmaktadır. Özellikle küçük çaptaki ağlarda güçlü bağlar zorunludur. Çünkü sorumluluk ve karşılıklılık ilkesi sınırlı kaynakları korumak ve kısıtlamak için vazgeçilmez bir unsurdur (Hawkins ve Maurer, 2012: 361). Bu noktada Waldinger (1995) “ küçük gruplar arasındaki sosyal ilişkilerin kendi aralarındaki verimliliği artırmasına rağmen dışarıdaki kişileri örtülü olarak kısıtladığını” ifade etmektedir (Portes, 1998: 15).

3.1.2. Sosyal Sermaye ve Baskı-Çıkar Grupları

Baskı ve çıkar gruplarının faaliyetleri sosyal sermaye başarısızlığına neden olabilir. Özellikle kalkınma sürecinde sosyal sermayenin uygulanması tarafsız bir süreç değildir. Toplumun daha iyi örgütlenmiş kesimleri, ekonomik politikayı kendi lehlerine, diğer grupların zararına olacak şekilde yürütebilir. Bu noktada sosyal sermayenin daha adil bir toplum oluşturacağına dair bir garanti yoktur (Grootaert, 1998: 9). Baskı ve çıkar grupları demokrasinin bir parçası olduğu gibi aynı zamanda geniş bir menfaatler yelpazesinin temsil edilmesine de yardım ederler. Ancak birçok küçük organizasyon herhangi bir girdi sağlamaya yetecek ne paraya ne de üyeye sahip olabilir. Bunlar işbirliği oluşturmaksızın kendi menfaatlerini daha geniş ve güçlü gruplara karşı savunamazlar (Roskin vd., 2015: 223).

Baskı ve çıkar gruplarının sosyal sermaye üzerindeki etkileri dernekler yoluyla da ortaya çıkabilir. Dernekler konusunda temelde iki düşünce bulunmaktadır. Putnam derneklerin toplum için pozitif dışsallıklar oluşturacağını vurgularken; Olson toplum için olumsuz dışsallıklara sahip dernekler olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin Putnam tipi derneklerde; örnek olarak gençlik dernekleri, spor ve kültür dernekleri tarzındaki organizasyonların yeniden dağıtım sürecinde lobicilik yapmak gibi bir amaçları ya da öncelikleri olmayabilir. Buna karşın üreticileri, profesyonelleri, işçileri ve lobicileri bir araya getiren derneklerden oluşan Olson tipi organizasyonların yeniden dağıtım sürecinde kaynakları kendi lehlerine çevirmeleri noktasında diğer grupları dışlayıcı etkileri bulunmaktadır (Butter ve Mosch, 2004: 11).

Diğer taraftan ağ dışsallıkları ekonomik büyüme açısından pozitif ya da negatif etkiler ortaya çıkartabilir. Bu noktada çevre etkisini unutmamak gerekir. Sosyal sermayeyi bu anlamda kamusal bir mal olarak düşünürsek bedavacılık sorunu ortaya çıkabilir. Daha iyi organize olan baskı ve çıkar grupları kaynakları kendi lehine çevirebilirler (Iyer, Kitson ve Toh, 2005: 1017-1019). Amerikalı İktisatçı Mancur Olson 1965'te yayınlanan Kolektif Eylemin Mantığı (Logic of Collective Action) adlı eserinde küçük ve iyi organize olmuş grupların özellikle paralı olanların genellikle daha geniş kamu menfaatine üstün geleceğine işaret etmektedir (Roskin vd. 205-15: 225). Bu noktada Olson, bazı baskı ve çıkar gruplarının, ulusal kaynaklardan orantısız bir pay alarak ya da üyelere ağır kişisel yükümlülükler koyarak, daha geniş sosyal ağlara katılımı engelleyerek toplumsal ekonomik ilerlemeyi engelleyebileceklerini belirtmiştir. Özellikle bazı mesleklere ve endüstrilere hakim olan bazı etnik gruplar farklı etnik kökenden gelen tüccarlarla ticari ilişkilerde bulunmayı reddetmekte ve yeni katılanlar çoğunlukla güçlü bir şekilde bağlı olan sanayi gruplarından dışlanmaktadır (Rupasingha, 2000: 566, 567).

Özellikle bazı baskı ve çıkar gruplarının kredi ve işgücü piyasalarına girişte engeller oluşturarak piyasaların bölünmesine neden olduğu görülmektedir. Aynı zamanda küçük bir grubun menfaatleri diğer grupların menfaatinin önüne geçmekte ve kolektif eylem kartel gibi bir piyasa gücünün oluşturulmasına neden olmaktadır. Sonuçta öğrenme imkanlarının yaygınlaşması açısından yüksek derecede eşitsizliğin olduğu bir iş ortamında, diğer insanlardan öğrenmeyi teşvik edecek sosyal destekler ve fırsatlar sınırlı kalabilir. Aynı şekilde bir toplumdaki asimetrik ilişkiler piyasaların bölünmesine, rant kollamaya, kartellere, tekelci eğilimlere, olumsuz dışsallıklara, bedavacılığa ve dolandırıcılığa neden olabilir. Diğer bir deyişle toplumdaki güç dengesizlikleri, kaynakların etkin dağılımı üzerinde olumsuz etkiler oluşturarak sosyal sermayenin negatif veya “kötü huylu” şekillerinin ortaya çıkmasına neden olabilir (Erselcan, 2009: 253, 254).

3.1.3. Sosyal Sermaye ve Suç

Sosyal sermayenin karanlık tarafı bilinmeyen bir alan olarak görülmektedir.⁷ Robert Putnam daha çok sosyal sermaye oluşturmanın; negatif işbirliklerinden dolayı suç çetelerinin oluşması gibi riskleri de olsa genel olarak iyi sonuçlar ürettiğini ifade etmiştir. Sosyal sermayenin olumsuz özellikleri Alejandro Portes tarafından “sosyallik iki tarafı keskin bir bıçak” ya da Fukuyama’nın “sosyal sermaye iki yöne sallanan bir mandal” ifadeleriyle açıklanabilir (Field, 2008: 101,102).

Sivil toplum örgütlerinin sosyal sermaye birikimine sağladığı katkı her zaman olumlu olmayabilir. Bu noktada sivil toplum örgütlerinin amacının ve faaliyetlerinin ülkenin genel politikaları ile çatışmaması önemlidir. Çünkü birçok ülkede terör, mafya ve çete niteliğinde ekonomik ve siyasi alanda faaliyette bulunan değişik sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Bu şekildeki yapılanmalar, toplumsal çözülme ve ayrılmaya neden olarak negatif sosyal sermaye oluşturmaktadırlar (Gerni, 2013: 90). Özellikle İtalyan Mafyası sosyal sermayenin olumsuz tarafının sembolik bir ifadesi olarak belirtilebilir. Sosyal sermayenin ve mafyanın bir analizinde, Sciarrone (2002) “Mafya örümcek gibidir, arkadaşlıklar, tanıdıklar, yükümlülükler ağı oluşturuyor” şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Bu noktada mafya tarafından oluşturulan ağlar “zayıf bağların gücünden” yararlanmaktadır (Andriani, 2013: 18). Mafya türü örgütlenmelerde grup içi güven yüksek olmasına rağmen grup dışı güvenin çok düşük olduğu söylenebilir. Bu noktada özel güvenin yüksek olması grup içi işbirlikçi eğilimleri artırmaktadır (Fukuyama, 1997: 379). Diğer taraftan Putnam sosyal sermayenin bazı durumlarda olumsuz etkiler

⁷Orhan Pamuk “Benim Adım Kırmızı” adlı romanında daha büyük ve daha renkli olan bir şehirde, birinin suçunu ve günahını gizlemek için daha fazla yer bulunduğunu ifade etmektedir. Öyle ki bir şehir ne kadar kalabalık olursa, orada daha fazla insan o suçun arkasında saklanacaktır. Dolayısıyla bir şehrin akıllı, bilgileri, kütüphaneleri, minyatüristleri, hattatları ve okulları ile değil karanlık sokaklarında sinsice işlenen suçların sayısı ile ölçülmelidir (Aktaran: Akçomak, 2008:109).

oluşturduğunu belirtmektedir. Robert Putnam 11 Eylül 2001’de ABD’yi vuran terörist saldırıdan sorumlu olan Oklahoma City bombacısı Timothy Mc Veigh’in bombalamada kullanacağı taktikleri bowling oynarken tasarladığını ifade ederek sosyal sermayenin kötü amaçlar için yönlendirebileceğini ifade etmektedir (Field, 2008). Diğer taraftan Portes ve Landolt (1996) tarafından yapılan araştırmada gettolarda⁸ kayda değer bir bağlayıcı sosyal sermaye olmasına rağmen yoksulluk sorununun sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar oluşturmaya engel olduğu belirtilmektedir. Özellikle gettolardaki gençlik çeteleri kaynaklara erişimi ve uyumu sağlayan sosyal ağları oluşturmaktadır. Bu noktada bir gettoda yaşayan genç için, bir çete üyeliği kendine saygı duymasının ve maddi mal edinmesinin tek yolu olabilir. Bununla birlikte, uzun vadede, bu gruplardan gelen baskılar gençleri grup içine mahkum edip suçu alışkanlığa dönüştürebilir (Morrow, 1999: 750).

Suçla ilgili davranışlar yalnızca bireyin kendi yapısından kaynaklanan problemlere değil aynı zamanda akranların veya bireyi çevreleyen diğer kişilerin davranışlarına da bağlıdır. Dolayısıyla bir bireyin ait olduğu toplumda, akranları ve ait olduğu topluluk sapkın davranışı cezalandırırsa, insanlar suç işlemeye daha az eğilim gösterecektir. Bu da vatandaşlar arasındaki güven seviyesini, fedakâr davranışları (örneğin hayır işlerine ve gönüllü katkıda bulunma veya bağışlara katılma) ve topluluğa daha soyut bir seviyede hizmet veren faaliyetlere katılmayı artırmaktadır. Bu noktada gayri resmi sosyal denetim suça eğilimi de düşürecektir (Akçomak, 2008: 110). Özellikle suç oranının düşük, polise verilen önemle ve polisin halka verdiği önemin karşılıklı biçimde yüksek olduğu toplumlarda etkili sosyal bağların kurulması ve sağlanması daha kolaydır. Buna karşın sosyal sermayedeki ani ve keskin bir gerileme İngiltere’nin kömür havzasında kurulan birçok bölgenin 1980’lerdeki ulusal grev ve ocakların kapanmasından sonra yaşadığı gibi özellikle genç erkekler arasında yabancılaşma ve anti sosyal davranışın artmasıyla sonuçlanabilir (Field, 2008: 87).

Sonuç olarak sosyal sermayenin olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. İyi sosyal sermaye kolektif eylemi kolaylaştırabilir ve ekonomik kalkınmayı teşvik edebilir. Buna karşın kötü sosyal sermaye işbirliğini ve ekonomik kalkınmayı baltalayabilir. Örneğin mafya ve çeteler kötü sosyal sermayeye örnektir. Bu noktada Levi, bazı durumlarda bireyseliğin suçun azaltılmasında sosyal sermayeden daha önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Rupasingha, 2000: 566). Buna karşın Bourdieu sosyal sermayeyi genel anlamda iyi yönüyle değerlendirmiş, en azından sosyal sermayeye sahip olanlar için tehlikesiz olarak görmüştür. Bunun yanında sosyal sermayeyi kötüye kullanan kişileri dolandırıcılara benzetmiştir. Bu açıdan bakıldığında “ağ bağlantılarını kötü amaçlara

⁸ Getto eski zamanlarda Yahudilerin şehirlerde ayrı yaşadıkları mahalle anlamında kullanılırken günümüzde daha çok azınlıkların ve yabancıların yaşadıkları mahalle veya bölümleri için kullanılmaktadır.

ulaşmak için kullanan kişiler yüzünden sosyal sermayenin kötü olduğunu iddia etmek, dolandırıcılar yüzünden paranın kötü olduğunu savunmakla aynı şey” olarak kabul edilebilir (Tüysüz, 2011: 11).

3.1.4. Sosyal Sermaye ve Yolsuzluk

Sosyal sermaye ile yolsuzluk arasındaki ilişki tam olarak net değildir. Sosyal sermaye düzeyi arttıkça yolsuzluk düzeyi azalabilir ya da artabilir. Örneğin, 29’u Avrupa ülkesi olan ve 17’si Avrupa ülkesi olmayan 46 ülke örneğinde yolsuzluk ile sosyal sermaye ilişkisinin incelendiği çalışmada, yolsuzluk ile sosyal sermaye arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Sosyal sermayesi yüksek ülkelerde yolsuzluk oranının düşük olduğu, buna karşın sosyal sermaye seviyesi düşük ülkelerde ise yolsuzluk oranının yüksek olduğu görülmüştür (Tüysüz, 2011: 47). Diğer taraftan sosyal sermaye düzeyi yükseldikçe yolsuzluğun arttığı durumlar da görülebilmektedir. Bağlayıcı sosyal sermaye bu çelişkiyi açıklamak için kullanılabilir. Bağlayıcı sosyal sermayenin önemli bir özelliği grup üyeleri arasında güçlü karşılıklılık ilişkilerinin olmasıdır. Bu noktada Harris (2007) bağlayıcı sosyal sermaye ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Belirli karşılıklılıkların yüksek olduğu kapalı gruplarda, yolsuzluk algılamasının akrabanlar arasında “iyi karşılıklılık” olarak kabul edildiği düşünülmektedir. Bu durumda bağlayıcı sosyal sermayenin bağlayıcı ve dışlayıcı özelliği ahlaki maliyetin düşük olmasına neden olmaktadır (Andriani, 2013: 9). Başka bir deyişle, yalnızca kendi aileleri ve arkadaşları gibi yakın tanıdıkları ile bağlantı kuran kişilerin yolsuzluklarla meşgul olma olasılığı daha yüksektir (Harris, 2007: 28). Bu noktada Collier ve Garg (1999) akrabalık gruplarının bağlayıcı sosyal sermaye oluşturmada fevkalade avantajları olduğunu ancak yolsuzlukları teşvik edebilecekleri için ekonomide bir tehdit oluşturabileceğini iddia etmektedir. Sonuçta küçük bir topluluk için iyi olan genel için iyi olmayabilir (Akçomak, 2008: 30).

Bağlayıcı sosyal sermaye açısından güçlü aile, akrabalık ve yakın arkadaşlık bağlarının önemli olması sosyal sermayenin yolsuzluk üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaya neden olmaktadır. Özellikle bağlayıcı sosyal sermaye açısından yabancılara karşı duyulan güvensizlik, kişinin en yakınlarını koruma ve kollama isteği gibi kültürel koşullar yolsuzluğun oluşmasına imkan tanımaktadır. Bu kültürel koşullar altında, örneğin kamu görevine seçilen bir siyasetçi, kamu çıkarını kendi ve yakınları için yönlendirme noktasında kendisinde bir yükümlülük hissetmektedir. Latin Amerika ülkelerindeki siyasi yolsuzluk krizinin büyük kısmı bu tür iki katmanlı ahlaki yapıdan kaynaklanmaktaydı. Bu noktada son yıllarda yolsuzlukla mücadele için kurumlar oluşturmada önemli kazançlar elde edilmiş olsa da bireysel ahlak gelişmediği sürece etkinlik sağlanamayacaktır (Fukuyama, 2002: 28). Sonuç olarak pozitif sosyal sermayenin yolsuzluğa karşı en iyi çözüm olduğunu söylemek yanlış değildir. Sosyal sermayenin yeniden yapılandırılması kurumsal reformlarla eşzamanlı yapılmalıdır. Kurumlar verimli çalışıyorsa, yolsuzlukların ortaya çıkması daha zorlaşmaktadır. Kurumsal reformların yalnızca kurumların yapısı ya da organizasyonu açısından değil insanlar üzerine

daha fazla önem verilerek yapılması gerekir. Bu noktada mikro davranış analizi, sosyal sermayenin ortaya çıkardığı bozuk davranışların önlenmesinde diğer dolaylı mekanizmaları keşfetmek için yararlı olabilir. Dolayısıyla vatandaşlar arasında geliştirilmiş güven ve karşılıklılık ilişkileri kurmak önemli olduğu kadar vatandaş eğitimi ve topluluk çalışmalarına katılımların artırılması, iyi davranmayanların empati duygularının teşvik edilmesi gibi konular da önemlidir (Harris, 2007: 28, 29).

3.1.5. Sosyal Sermaye ve Nepotizm-Kronizm

Sosyal sermaye ile nepotizm (akraba kayırmacılık) ve kronizm (eş-dost kayırmacılık) arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu noktada Putnam, İtalya için yaptığı çalışmasında, bölgesel olarak yurttaşlık kültürünü ölçmeye çalışmış ve yurttaşlık bilincini kurumsal performansla ilişkilendirmiştir. Gazete okuma oranları, dernek üyelikleri ve seçime katılma oranlarının değişken olarak işlendiği İtalya örneğinde sivil toplumun gelişmiş olduğu bölgeler ekonomik gelişmenin de hızlı olduğu bölgelerken, aynı zamanda kamu kurumlarının işleyişi yönünden de daha etkindirler. Gelişmiş bölgelerde bireyler toplumun genelini ilgilendiren konulara daha ilgili olurken, yurttaşlık bilincinin gelişmediği bölgeler bireysel çıkarların, nepotizm ve kronizm ilişkilerin ön plana çıktığı yerler olarak değerlendirilmiştir (Çekiç, 2012: 186).

Sosyal sermayenin nepotizm-kronizm üzerindeki etkisine bir örnek güçlü bağlar ve bağlayıcı sosyal sermayenin etkisiyle insanların işe yerleştirmede yetkisini objektif olarak kullanmamasıdır. Liyakat sistemi esas alınmadan işe uygun olmayan kişilerin istihdam edilmesi organizasyonların etkinliğini azaltacaktır. Dolayısıyla bir taraftan nitelikli kişiler mağdur edilirken, diğer taraftan ekonomi ve sosyal sistem zarar görmektedir (Gerni, 2013: 90). Bu noktada bağlayıcı sosyal sermayeden ziyade yetenekleri açığa çıkarmada önemli bir rol oynayan bilişsel sosyal sermayeden yararlanılması gerekir.

Diğer taraftan yolsuzluk yaklaşımında olduğu gibi bağlayıcı sosyal sermayenin nepotizm ve kronizm üzerinde de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu noktada sosyal sermaye ve siyasi yolsuzluk arasındaki ilişkide nepotizm ve kronizmin de etkisi bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda yolsuzluk sorunu konusunda Arjantin ve Peru gibi bazı ülkeler siyasi liderleri sorumlu tutmak için cesur adımlar atmıştır. Yolsuzlukla mücadele konusundaki araştırmaların çoğu kurumsal çözümler ve idari reformlarla ilgilidir. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, yolsuzluğun önlenmesinde önemli bir kültürel unsur bulunmaktadır. Bu noktada toplumdaki etik yozlaşma siyasi yozlaşmaya dönüşmekte ve siyasi alan nepotik ve kronik ilişkiler ağlarıyla baskı ve çıkar gruplarının rant aracına dönüşmektedir. Dolayısıyla nepotizmi ve kronizmi önlemek için yalnızca eğitim, öğretim ve normların takviyesi değil aynı zamanda geniş bir kültürel değişim gerekmektedir (Fukuyama, 2002: 35). Aksi takdirde sosyal sermaye negatif dışsallıklara neden olacaktır.

Sonuç olarak sosyal sermaye başarısızlıkları sosyal sermayenin bireyler, gruplar, örgütler ve toplumlar için önemli katkılarının değerini azaltmaktadır. Sosyal sermaye birikimi modern liberal demokrasinin vazgeçilmez bir şartı olarak kabul edilirken yetersiz sosyal sermaye toplumlar için istenilmeyen sonuçlara neden olabilir. Çünkü düşük seviyede bir sosyal sermaye aşırı sabit ve tepkisiz bir siyasi sisteme ve yüksek yolsuzluk seviyelerine yol açmaktadır. Burada önemli olan husus sosyal sermaye araştırmacıları ve politika belirleyicilerinin doğru ve gerçekçi analizleri yapmasıdır (Gerni, 2013: 91). Özellikle sosyal sermayenin bilişsel açıdan incelenmesi toplumsal farkındalıklar oluşturarak sosyal sermayenin olumsuz özelliklerinin en aza indirilmesini sağlayacaktır.

3.2. Sosyal Sermaye Başarısızlığına Yönelik Bir Çözüm Önerisi: Sosyal Sermaye Etiği

Sosyal sermaye etik açıdan bakıldığında hem sosyal refahı ve zenginliği sağlayan bir unsur olduğu gibi kısıtlayıcı ilişkiler, güç dengesizlikleri ve adaletsiz uygulamalar nedeniyle belirli kesimlerin faydasına hizmet eden yapılara dönüşmektedir. Özellikle faydacı bakış açısı, toplam refah üzerine odaklanarak bireysel ihtiyaç ve hakları bastırabilir ve etik açıdan sorunlu yapıların ortaya çıkmasına imkan hazırlayabilir (Ayios vd., 2010: 27). Genellikle faydacı etik anlayışla sorumluluk etiği çatışmaktadır. Bu nedenle sosyal sermaye oluşturulurken yükümlülükler ve yaptırımlar sosyal sermayenin nereye doğru evrileceğini gösterecektir.

Sosyal sermayenin neden olabileceği eşitsizlik, imtiyaz ve özgürlük kaybı potansiyel olumsuz sonuçlara yol açabilir. Coleman'ın (1988) da belirttiği gibi sosyal sermayenin her türlü bireysel ve kolektif faaliyetleri kolaylaştıran etik açıdan tarafsız bir kaynak olarak faaliyet göstermesi gerekmektedir. Buna karşın sosyal sermayenin tüm biçimleri, göstergeleri ve sonuçları her zaman olumlu sonuçlar ortaya çıkarmayabilir. Sosyal sermaye oluşturma noktasında bazı bireylerin istekleri etik açıdan iyi niyetlere dayanmayabilir. Bu noktada sosyal sermaye uygulamaları dışlayıcı olabilir (Ayios vd., 2010: 3, 4). Diğer taraftan Flap vd. (2000) tarafından yapılan çalışmada güçlü bağlarla oluşturulmuş gruplarda grup normları ve ilişkileri üzerindeki aşırı baskılar ve grubun tanımladığı başarısızlığın kabul edilemezliği nedeniyle etik olmayan davranış ortaya çıkabilmektedir (Ayios vd. 2010: 25). Buna karşın kapalı ve sıkı ilişkilerin olduğu New York Mücevher Piyasasında tüccarlar, birbirlerine duydukları yüksek güven sayesinde herhangi bir önlem almadan yüksek değerli mücevherlerini birbirleriyle değiş tokuş etmektedirler. New York'taki elmas tüccarları kıymetli taşların çantalarını, yasal araçlar olmaksızın tutarlar. Kapalı ve sıkı ilişkilerin hakim olduğu bir sosyal yapıda hareket ediyor olmaları, bu piyasanın üyelerini sahtekarlıktan diğer bir deyişle etik dışı davranıştan alıkoymaktadır. Her üye, grup içi normların ihlal edilmesi durumunda, ne gibi bir yaptırımın uygulanacağını bilmekte ve dolayısıyla işlem maliyetleri azalmaktadır. New York Mücevher Piyasası için bahsedilen örnek, "Ahilik" kavramı için de geçerlidir. Günümüzün esnaf odalarına benzer bir işlevi olan Ahilik iyi ahlakın, doğruluğun, kardeşliğin sembolü ve yardımseverlikle özdeşleşen bir sosyo-

ekonomik düzendir. Özellikle Ahilik, göçler vasıtasıyla Anadolu'ya gelen nüfusun sosyal bütünleşmesinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiş, kargaşa ve siyasi otorite boşluğu dönemlerinde yerel düzeni sağlamış, kendi kural ve kurulları olan önemli bir sivil toplum örgütü olmakla birlikte günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir (Fukuyama, 1997: 467; Tüysüz, 2011: 12).

Sosyal sermaye etiğinin oluşması tutumlarla davranışlar arasındaki uyuma bağlıdır. Özellikle grup içi bağlılıklar gerçeklerin görmezden gelinmesine sebep olabilir. Bu noktada bireylerin çoklu grup üyeliğine sahip olması bu zararları hafifletebilir, ancak bunları tamamen ortadan kaldırmayabilir. Grup içi güvenin yüksek olmasına karşın grup dışı güvenin düşük olması bireylerin kendi grubunun doğrularına inanarak gerçekten uzaklaşmalarına neden olabilir. Bu durum etik dışı bir davranışı ortaya çıkarabilir (Stern, 2013: 833, 834).

Etik perspektiften bakıldığında Putnam (1993) karşılıklılığın (reciprocity) sosyal sermayenin varlığı ve oluşumu için önemli olduğunu belirtmektedir. Genelleşmiş karşılıklılığın toplumda bol miktarda olması sosyal sermayenin faydalarının daha geniş bir alana yayılmasını sağlar ve bireysel eylemlerin kamusal faydalara dönüşmesi daha da kolaylaşır. Bu durumda ahlaki tehlike, fırsatçılık sahtekârlık ve diğer sorunlu uygulamalar buna bağlı olarak sınırlı düzeyde kalacaktır. Dolayısıyla, bir ülkenin sosyal ve siyasal kurumları, genelleşmiş karşılıklılığı arttıran ya da azaltan bir unsurdur. Sonuçta sosyal sermaye devlet ve sivil toplum arasındaki sinerji sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bu kurumlar arasındaki etkileşim ve sinerji zayıf ise sosyal sermaye de zayıf kalacaktır. Ancak, sosyal sermayenin niceliği ve niteliği devlet ve sivil toplumun doğasına bağlıdır. Bu nedenle bir toplumda sosyal sermayenin etik açıdan olumlu sonuçlar oluşturması noktasında kurumsal güven önemli bir konudur. Özellikle bireylerin adaletsizlik algılamaları ve kamusal kaynakların yeniden dağıtım sürecinde adaletsiz uygulamalar yasal olmayan yollardan sosyal sermayenin oluşmasına neden olabilir (Fine ve Lapavitsas, 2004: 20, 21).

Özellikle güçlü bağlara (bağlayıcı sosyal sermaye⁹) sahip topluluklar, suç tehdidiyle başa çıkma konusunda daha başarılıdırlar. Bunun nedeni, vatandaşlar ve komşular arasında kötü huylu davranışlarla ilgili bilgi alışverişi muhtemel suçu önlemeye yönelik tepki vermeyi kolaylaştırabilmektedir. Bu toplumlarda uyuşmazlıkların çözülmesi için harcanan maliyetler azdır. Dolayısıyla topluluk

⁹Bağlayıcı (bonding) sosyal sermaye aile üyeleri, yakın arkadaşlar ile meslektaşlar, etnik ve dini grupların üyeleri gibi benzer insanların küçük grupları arasında var olan bağlılığı ifade etmektedir. Aynı zamanda bir bölgede yaşayan ve birbirleriyle ilişkilerinin yoğun olduğu insanların oluşturduğu, görece olarak içe dönük, sık tekrar eden uzun süreli ilişkiler içinde kurulan, karşılıklı güven, geliştirilen ortak normlar ve ilişki kalıplarının ortaya çıkardığı kapasiteye bağlayıcı (dayanışmacı) sosyal sermaye denilmektedir (Pennington, 2014: 171).

meselelerine güçlü bir bağlanma ve katılımdan dolayı çatışmalar barışçıl yollarla çözülebilir (Akçomak, 2008: 34). Diğer taraftan Granovetter'in (1985) "zayıf bağların gücü" yaklaşımına göre bireyler, herhangi bir şekilde birbirine benzemeyen veya heterojen olan ağları birleştirir veya ağlara katılırlar. Özellikle zayıf bağlar yoluyla daha uzaktaki insanlara ve doğru bilgiye ulaşma imkanı artacaktır. Bu nedenle sosyal sermaye zayıf bağlar ile güçlü bağların bütünleştiği ölçüde etik olan sonuçlar ortaya çıkaracaktır (Hawkins ve Maurer, 2012: 360).

Sonuç olarak sosyal sermayenin etik standartlarda oluşabilmesi için öncelikle bireylere, devlete ve sivil topluma önemli görevler düşmektedir. Özellikle sosyal ve siyasal kurumların hesap verebilir ve şeffaf olması ve kurumsal güvenin artırılması gerekmektedir. Devlet, sivil toplum ve bireyler arasındaki etkileşimin kalitesi arttıkça sosyal sermaye daha etik standartlarda oluşabilecektir. Diğer taraftan sosyal sermaye etiğinin oluşabilmesi için zayıf ve güçlü bağlardan yararlanmak gerekmektedir. Özellikle güçlü bağlarla oluşturulan ilişkilerde grup içi normların ihlal edilmesi durumunda ciddi yaptırımlar uygulanmalıdır. Ayrıca zayıf bağlar yoluyla farklı kaynaklara ve doğru bilgilere ulaşma ihtimali artmaktadır. Diğer bir deyişle sosyal sermayenin köprü kurucu bir nitelikte olması gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye etiğinin oluşması için kapsayıcı fikir ve politikaların oluşturulması gerekmektedir. Aksi durumda sosyal sermaye dışlayıcı bir niteliğe bürünerek sosyal olma özelliğini yitirecektir.

4. SONUÇ

Sosyal sermaye piyasa ya da devlet karşıtı bir söylem olmadığı gibi piyasa ve devletin yetersiz geldiği noktalardaki boşlukları doldurmaktadır. Fakat sosyal sermaye iyi yönetilemediğinde olumsuz dışsallıklar içermesi muhtemeldir. Her devletin, toplumun ya da piyasaların kendine özgü yapısı sosyal sermayenin nereye doğru evrileceğini de gösterecektir. Bu noktada sosyal sermayenin nasıl yürütüleceğine ilişkin normların veya kuralların oluşturulması ve geliştirilmesi oldukça önemli bir konudur. Özellikle normlar sağlıklı bir şekilde oluşturulamazsa sosyal sermayenin negatif dışsallıkları ortaya çıkmış olacaktır. Buna karşın sosyal sermayesi yüksek seviyelerde olan bir toplumun, muhtemelen üyeleri arasında da güven ve ahlaki yükümlülükler daha yüksek seviyelerde ortaya çıkmış olacaktır. Bu nedenle sosyal sermayenin etkin olmasında ve dolayısıyla pozitif dışsallıklar oluşturmasında bireylere, toplumlara ve devletlere önemli roller düşmektedir. Bu noktada sosyal sermaye başarısızlıklarının ortaya çıkmaması için yapılması ya da yapılmaması gerekenler şu şekilde belirtilebilir.

- ✓ Sosyal sermayenin kamusal mal olmasından dolayı ortaya çıkan bedavacılığı engellemek için bireysel çıkarı tatmin etmekle bireysel çıkarı kontrol etmek arasında bir denge kurulması

gerekmektedir. Devletin kamusal mal ve hizmet sunma kapasitesi etkin bir sosyal sermaye ile birleştiğinde sosyal sermayenin kamusal mal olma özelliği daha çok ön plana çıkacaktır. Aksi takdirde işbirlikçi yapıların oluşmaması durumunda kolektif eylem başarısızlığa uğrayacak ve sosyal sermaye etkin sonuçlar üretemeyecektir.

- ✓ Hesap verebilir ve şeffaf bir hukuk devletinin olmadığı, mülkiyet haklarının korunamadığı ülkelerde devletin etkin olmaması ayrıcalıklı sınıfların oluşmasına neden olarak sosyal sermaye başarısızlığı ortaya çıkarabilir. Bu noktada hesap verebilir ve şeffaf bir devlet ve piyasa yapısının oluşturulması gerekmektedir.
- ✓ Toplumların iç dinamiklerine özgü sosyal sermayeyi de göz önüne almaları gerekir. Bu noktada ülkenin gelişmişlik derecesine göre devlet müdahalesinin sınırları çizilmelidir. Gelişmekte olan ülkelerde devlet tamamlayıcı bir güç olarak sosyal sermaye oluşumuna katkı sağlayabilir. Sadece piyasa tarafından üretilen sosyal sermaye yeterli gelmeyebilir. Buna karşın gelişmiş ülkelerdeki devlet müdahaleleri de zararlı olabilir. Bu nedenle devlet müdahalesinde hassas davranılmalıdır.
- ✓ Sosyal sermaye yalnızca piyasalara bırakıldığında yeterince sağlanmamakta ve çoğu zaman kamusal politika ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle sivil toplum ve kamu kurumlarının vatandaşların çıkarlarını ve refahını daha etkin bir şekilde takip etmeye teşvik etmek için doğru motivasyonları ve değerleri ortaya çıkarmaları gerekmektedir. Aksi takdirde illegal yapılar, suç örgütleri ve ayrıcalıklı sınıflar ortaya çıkabilir.
- ✓ Sosyal ilişkilerin yapısında var olan güç dengesizliklerinin yoğun olması durumunda sosyal sermaye sayesinde elde edilecek ekonomik yararlar azalabilir; aynı zamanda ülke bütünündeki ekonomik etkinsizlikten dolayı sosyal sermayeden sadece belli bir grubun yararlanması söz konusu olabilir. Bu nedenle sosyal sermayenin toplumun geniş kesimlerini kapsaması gerekmektedir. Bu noktada grupların sayısı kadar kalitesi ve heterojenliği de önemlidir. Özellikle farklı ağların birbirleriyle çakışması ve etkileşim içerisinde bulunması toplumsal bölünmeye de engel olacaktır.
- ✓ Putnam'ın sivil katılımı önceleyen yaklaşımıyla Olson'un özel grupların lobiciliğe yol açmaları karşısında derneklere karşı olumsuz tavrı arasında bir denge kurmak gerekmektedir. Bu noktada bireysel etik, toplumsal etik ve kurumsal etik birbirleriyle aynı hızda ilerlemelidir. Aynı zamanda güvenin bölgesel ya da ulusal düzeyde toplumun her tarafına nüfuz etmiş kültürel bir özelliğe dönüşmesi durumunda sosyal sermayeden beklenen pozitif dışsallıklar artacaktır.
- ✓ Sosyal sermayenin başarılı sonuçlar ortaya çıkarabilmesi için bağlayıcı sosyal sermaye ve köprü kuran sosyal sermayenin iyi değerlendirilmesi gerekir. Bu noktada bireyler zayıf bağlarla güçlü bağların iyi bir etkileşiminin sağlandığı iki farklı dünyada yaşamayı öğrenmelidirler. Aynı

zamanda sosyal sermayelerini artırabilmeleri için beşeri sermayelerine yatırım yapmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçomak, S. (2008) “The Impact of Social Capital on Economic and Social Outcomes” Published by Universitaire Pers Maastricht ISBN 978 90 5278 799 2, Datawyse Maastricht: 1-237.
- Aktan, C.C. (2002) “Anayasal İktisat”, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2006) “Piyasa Başarısızlığının Anatomisi ve Kamu Ekonomisi Rasyoneli”, içinde: Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Andriani L. (2013) “Social Capital: a Road Map of Theoretical Frame Works and Empirical Limitations”, Working Papers in Management Department of Management BWPMA 1301, ISSN 2052 – 0581.
- Ayios, A.,Jeurissen R., Spence, L. J. (2010) “Social Capital: A Reviewfrom an Ethicsperspective”, https://www.researchgate.net/.../49402937_Social_Capital_A_review_from_an_ethics_p (14.5.2016).
- Breuskin, I. (2012) “Social Capital and Governmental Institutions”, Living Reviews in Democracy, 1-11.<https://www.lrd.ethz.ch/index.php/lrd/article/.../32/65> (26.4.2016).
- Bowles, S. (1999) “Social Capital and Community Governance” Focus University of Wisconsin–Madison Institute for Research on Poverty Volume 20: 429-436.
- Bowles S., Gintis, H. (2001) “Social Capital and Community Governance” www.umass.edu/preferen/gintis/soccapej.pdf (17.6.2016).
- Butter, F. A., Mosch, R. H.J. (2004) “Externalities of Social Capital, The Role of Values, Norms and Networks”, 1-23.personal.vu.nl/f.a.g.den.butter/valuenormspap.pdf (24.9.2016).
- Coleman, J.S. (1988) “Social Capital in the Creation of Social Capital”, American Journal of Sociology, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure 94, 95-120, Published by: The University of Chicago PressStable URL: <http://www.jstor.org/stable/2780243> (25.7.2014).
- Coleman, J. (1990) “Foundations of Social Theory”, Cambridge: Harvard University Press.

- Çekiç, T. İ. (2015) “Türkiye”de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Güven ve Sosyal Sermaye Perspektifinden Analizi”, tucaum.ankara.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/280/2015/08/sem7_33.pdf (17.5.2016).
- Dasgupta, P. (2005) “The Economics of Social Capital”, 1st Teaching Workshop on Environmental Economics for the Middle East and North Africa December, 1-39, http://users.ictp.it/~eee/workshops/smr1684/a_dasgupta_2.pdf (25.6.2015).
- Dudley, R. G. “The Dynamic Structure of Social Capital: How Interpersonal Connections Create Communitywide Benefits” 2004: 1-38. http://dx.doi.org/http://www.researchgate.net/publication/215689852_The_Dynamic_Structure_of_Social_Capital_How_Interpersonal_Connections_Create_Communitywide_Benefits/file/9fcfd505741763091b.pdf (13.4.2016).
- Durlauf S. N. Fafchamps M. (2004) “Social Capital”, 1-96 <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/10485.html> (16.5.2015).
- Edelman L. F., Bresnen M., Newell S., Scarbrough H., Swan, (2002) “The Darker Sider of Social Capital”, 3. European Conference on Organisational Knowledge, Learning and Capabilities, Athens Laboratory of Business Administration, Athens, Greece, 5-6 April 2002 Funding and support for this Project were generously provided by the Engineering and Physical Sciences Research Council (EPSRC), 1-29. www.warwick.ac.uk/fac/soc/wbs/conf/olkc/.../id469.pdf (25.6.2016).
- Erselcan, F. (2009) “Disiplinlerarası Ortak Bir Çalışma Alanı Olarak Sosyal Sermaye”, CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 35(2): 248-256.
- Field, J. (2008), “Sosyal Sermaye” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çevirenler: Bahar Bilgen, Bayram Şen, .2. Baskı, İstanbul: Sena Ofset.
- Fine B., Lapavitsas, C. (2004) “Social Capital and Capitalist Economies” South Eastern Europe Journal of Economics 1: 17-34.
- Fukuyama, F. (2005) “Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması”, Çev: A. Buğdaycı, 3. Basım, İstanbul: Şefik Matbaası.
- Fukuyama F. (1997) “Social Capital” The Tanner Lectures on Human Values Delivered at Brasenose College, Oxford May 12, 14, and 15. tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to.../f/Fukuyama98 (18.3.2016).
- Fukuyama, F. (2002) “Social Capital and Development: The Coming Agenda”, SAIS Review vol. XXII no. 1, muse.jhu.edu (23.4.2016).

- Gerni, M. (2013) “İlişkilerin Maddi Yönü Sosyal Sermaye ve Örgütsel Boyutu”, İşletme Ekonomi Dizisi: 588, Yayın No: 2914, İstanbul: Beta.
- Gray-Molina G. (2005) “Social capital research: A contested state-of-the-art” In: Seider R, Bawa KS (editors), Dimension of Sustainable Development, Encyclopedia of Life Support Systems(EOLSS), developed under the auspices of the UNESCO, UK: Oxford.
- Grootaert, C. (1998) “Social Capital: The Missing Link? Social Capital Initiative” Working Paper No. 3, The World Bank Social Development Family Environmentally and Socially Sustainable Development Network, siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/.../SocialCapitalInitiative.pdf (23.6.2016).
- Harris, D. (2007) “Bonding Social Capital and Corruption: A Cross-National Empirical Analysis” August 20, www2.warwick.ac.uk/fac/.../conference2007/.../harris.pdf (28.10.2016).
- Hawkins R. L., Maurer, K. (2012) “Unravelling Social Capital: Disentangling a Concept for Social Work” British Journal of Social Work 42:353–370.
- Iyer, S., M. Kitson, B. Toh (2005) “Social Capital, Economic Growth and Regional Development”, Regional Studies, Vol. 39.8, pp. 1015–1040, <http://www.econ.cam.ac.uk/people/faculty/si105/RES398P001.TP.pdf> (17.3.2015).
- Morrow, V. (1999) “Conceptualising social capital in relation to the well-being of children and young people: a critical review” The Editorial Board of The Sociological Review Published by Blackwell Publishers, Oxford OX4 1JF, UK and 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA, 744-765.
- Olson. M. (1982) “The Rise and Decline of Nations” Yale University Press: New Haven
- Öztürk, N. (2007) “Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına Ekonomide Devletin Değişen Rolü”, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Pennington, M. (2014) “Sağlam Politik Ekonomi, Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği”, Çeviren: A. Yayla, Liberte Yayınları/179, 1.Baskı, Ankara: Tercan Matbaası.
- Prakash, B. (2011) “Social Capital An Introduction”, www.cityupress.edu/hk/.../9789629371869_preview.pdf (19.7.2016).
- Portes, A. (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, Annual Review of Sociology, Vol. 24: 1-24.
- Putnam, R.D. (1995) “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, Journal of Democracy, 6 (1): 65-78.

- Roskin, M.G., Cord, R. L ., Medeiros, J. A , Jones W. S. (2015) “Siyaset Bilimi”, Çeviren: Atilla Yayla, 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Rupasingha, A., Goetz, S. J., Freshwater D. (2000) “Social Capital and Economic Growth: A County-Level Analysis” *Journal of Agricultural and Applied Economics*, December: 565-572.
- Serageldin, I., Grootaert C. (1999) “Defining Social Capital: An Integrating View”, *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, Edited by Partha Dasgupta, İsmail Serageldin, 40-58. documents.worldbank.org/curated/en/663341468174869302/pdf/multi-page.pdf (13.9.2016).
- Stern S. M. (2013) “The Dark Side of Town: The Social Capital” *Revolution in Residential Property Law*, 811-878, [https://virginialawreview.org/sites/virginialawreview.../811.p\(27.3.2016\)](https://virginialawreview.org/sites/virginialawreview.../811.p(27.3.2016))
- Şan, M.K. (2007) “Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşındığı Önem ve Türkiye Gerçeği”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 1: 70-95
- Tüysüz, N. (2011) “Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması”, *Kalkınma Bakanlığı Yayın No:2827*.
- Woolcock, M., D. Narayan (2000) “Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy”, Final version submitted to the World Bank Research Observer To be published in *Vol. 15(2): 225-249*, [158.121.110.113/~pubpol/.../Woolkock-Week11_001.pdf](https://pubpol/.../Woolkock-Week11_001.pdf) (17.8.2016).